

Людміла Сінькова

Мінск

Праблемы актуалізацыі беларускай традыцыі ў сусветным літаратурным кантэксте

Гэтыя праблемы пачынаюцца з пераасэнсавання статусу самога паняцця “нацыянальнае”. Яно моцна дэвальвуетца. Для ўсіх – найперш у сувязі з посткаланіяльным часам. І ў гэтым часе адбываецца, з аднаго боку, відавочнае размыванне нацыянальных ідэнтычнасцей, а з другога – актыўная нацыянальная экспансія пэўных этнічных груп.

У цэлым нацыянальнае моцна кампраметуецца, асабліва ў свядомасці абывацеля. Інфармацыйная прастора, масмедыя схіляюць абывацеля асацыяваць нацыянальнае найперш і па большасці – з небяспекай, з агрэсіяй, з архаікай (ледзь не з тэрарызмам, фашызмам і г.д. – нібыта ў супрацьвагу заходнім дэмакратыям, заходняму глабалізаванаму свету). У такой сітуацыі літаратуразнаўцы, якія маюць справу з гісторыяй нацыянальных літаратур, сутыкаюцца са спакусай таксама больш лёгка, без традыцыйнай піетэтнасці, абыходзіцца з нацыянальным. Аднак, калі ў падсвядомасці даследчыка, асабліва маладога, крытэрыі нацыянальнай маркіраванасці культурных з’яў дэвальваваны, калі ідэнтыфікацыя аб’ектаў даследавання па гэтым крытэрыі адсутнічае, то і гісторыка-культурнае, і параўнальнае вывучэнне літаратур дужа часта робіцца некарэктным.

Я тут не маю на ўвазе абавязкова навязаць кожнаму даследчыку акцэнт на нацыянальным – я маю на ўвазе менавіта кантэкстуальную кампетэнтнасць у нацыянальна-культурным полі. Або, іншымі словамі, звяртаю ўвагу на немагчымасць верыфікаваць вынікі тых даследаванняў, з якіх гэты крытэрыі элімінаваны. Праілюструю сказанае прыкладамі.

Самы актуальны – гэта акультурная рэакцыя часткі беларускіх блогераў на поспех Святланы Алексіевіч, яе намінацыю на Нобелеўскую прэмію 2013 года. З-за таго, што С. Алексіевіч піша па-руску, пра падзеі савецкай эпохі, з маніфэставаным агульначалавечым пафасам, не разважае ў беларусафільскім дыскурсе, хоць і з’яўляецца ў свеце прадстаўніцай Беларусі, мае афіцыйнае прызнанне ў асноўным за мяжой і жыве ў асноўным за мяжой, – з-за ўсяго гэтага частка беларусаў не ідэнтыфікуе яе як пісьменніцу, якая прэзентуе беларускую традыцыю, беларускую культуру і літаратуру. У каментарых да “нобелеўскага марафону” праскоквалі нават істэрычныя ноткі пра тое, што, маўляў, не трэба рускамоўнай спадарыні Святлане прэміі – гэта не ў інтарэсах Беларусі... Канешне, асноўная частка грамадскасці, нашы пісьменнікі і шараговыя блогеры, радаваліся – Г. Бураўкін, У. Някляеў, А. Фядута, іншыя зычылі поспеху Беларусі, поспеху С. Алексіевіч; яна – другая ў XXI стагоддзі, услед за Васілём Быкавым (які разам з Віславай Шымборскай намінаваўся на Нобеля ў 2000 г.), выйшла ў нобелеўскі фінал.

Дык вось, калі самі беларусы не ў стане разабрацца з нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыяй сваёй выдатнай пісьменніцы, калі мы, навукоўцы, не сцвердзілі гэты яе нацыянальна-культурны статус у нашым літаратурным полі, то і ў кампаратыўных, у параўнальных даследаваннях, якія грунтуюцца на глебе гісторыка-літаратурнай, нас, натуральна, могуць чакаць непрыемныя неспадзяванкі. І дзівіцца нявыхаванасці шырокай публікі ў гэтым плане проста не выпадае.

Між тым варта прыгадаць творчы радавод С. Алексіевіч і рэальныя сувязі пісьменніцы з беларускай літаратурнай традыцыяй савецкіх часоў. Можна пачаць з таго, што сам жанр, у якім працуе С. Алексіевіч, запачаткаваны беларускім класікам Максімам Гарэцкім, пра якога выдатную манаграфію напісаў Алесь Адамовіч (манаграфія называлася “Браму скарбаў сваіх адчыняю...”¹). Там А. Адамовіч і вылучыў канцэптуальна гэты дакументальна-мастацкі жанр “эпапей-дзённіка” (або жанр “галасоў”, “народнага хору”...). Там жа і патлумачыў, якім чынам менавіта Гарэцкі ў час рэпрэсій канца 1920-х–30-х гг., спачатку вымушана, а потым свядома, перайшоў ад мастацкай вобразнасці да таго, што зараз называюць літаратурай non-fiction. Адамовіч патлумачыў, чаму і як Гарэцкі пачаў сістэмна выкарыстоўваць дакументальны запіс-факт – у функцыі мастацкага вобраза. У сваёй сістэм-

¹ А. Адамовіч, “Браму скарбаў сваіх адчыняю...”: Даследаванне жыцця і творчасці М. Гарэцкага, Мінск 1980.

насці гэта менавіта беларускае вынаходніцтва: каб сказаць праўду – праўду пра чалавечыя глыбіні на ўзроўні пафасу Дастаеўскага, тую праўду, якую падсавецкаму пісьменніку гаварыць не дазвалялі, нара-тар радыкальна саступае ў цень факта, дакумента. Ён менавіта праз факты і дакументы, успаміны і лёсы рэальных людзей рэалізуе сваю мастацкую ідэю².

Вопыт Максіма Гарэцкага Алесь Адамовіч і працягнуў, стварыўшы спачатку сусветны бестселер “Я з вогненнай вёскі...” – у ча-сы таксама яшчэ падцэнзурныя (1975), у суаўтарстве з Я. Брылём і Ул. Калеснікам (крыху пазней – фільм “Ідзі і глядзі” з Элемам Клі-мавым), а потым – аналагічную па жанры “Блакадную кнігу” (1982) у суаўтарстве з Даніілам Граніным. Такім чынам А. Адамовіч стварыў арыгінальную мадыфікацыю жанру “эпапеі-дзённіка” М. Гарэцкага – менавіта так званую “магнітафонную літаратуру”, літаратуру на мяжы ўласна-мастацкіх і журналістскіх наратыўных стратэгий³. І ме-навіта Алесь Адамовіч як Настаўніка (з вялікай літары) згадвала ў сваіх інтэрв’ю С. Алексіевіч. Яна расказвала, як А. Адамовіч даў ёй не толькі першыя адрасы жанчын-франтавічак, чые галасы яна за-пісала для сваёй першай паспяховай кнігі “У вайны не жаночае аблі-чча”. Алесь Адамовіч даў нават грошы дзяўчыне на першыя паезд-кі, калі маладая навучэнка журфака БДУ прыйшла па інтэрв’ю да выдатнага беларускага мастака і грамадскага дзеяча. Ён сам здолеў надзвычай шырока прэзентаваць нацыянальныя інтарэсы, нацыяналь-ную культуру Беларусі ў свеце, у які прыйшоў не толькі з уласным жыццёвым досведам, але і з імкненнем засвоіць, як ён пісаў, “наву-ку” Талстога і Дастаеўскага. І менавіта Святлана Алексіевіч не толькі колькасна, але і інтэлектуальна-якасна разгарнула і сцвердзіла пача-тае Адамовічам.

Рэч яшчэ і ў тым, што той канцэптуальны падмурак у асэнсаванні праблем “чалавек і вайна”, “чалавек савецкай эпохі і таталітарызм”, “гуманізм у варунках сацыяльнага абсурду”, што асабліва ўпарта, паслядоўна, неадступна, нястомна распрацоўвала менавіта беларус-кая ваенна-вясковая проза, пачынаючы з 1960-х гг. (якраз за гэтую

² А. Адамовіч, *Камароўская хроніка – творчая гісторыя, жанр*, [у:] Максім Гарэцкі, *Збор твораў: У 4-х тамах*, Мінск 1986, т. 4, с. 310–331.

³ Л. Д. Сінькова, рит “Магнітафонная літаратура”, або дакумент у ролі мастац-кага вобраза, [у:] *Журналістыка-2005: На скрыжаваннях часу і прасторы*, Мінск 2005, с. 150–152; А. И. Басова, Л. Д. Сінькова, *Становление документально-ху-дожественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич*, “Веснік БДУ” 2009, серыя IV, № 3, с. 93–96.

ўпартасць яе абвінавачваюць у стылёвым кансерватызме), і вызначыў у вялікай ступені творчую індывідуальнасць С. Алексіевіч: з яе кнігамі пра жанчын на вайне з нямецкім фашызмам, пра дзяцей у канцлагеры, пра “рассяляненых”, урбанізуемых вясковых дзяўчат у савецкіх мінскіх інтэрнатах, пра юнакоў на афганскай вайне і пасля яе, пра чалавека перад суіцыдам у ранні паслясавецкі час, пра Чарнобыль як гуманітарную катастрофу, урэшце, у апошній, намінаванай на Нобеля кнізе, – пра тую ж гуманітарную катастрофу ў лёсе чалавека з савецкага мінулага.

Такім чынам, творчасць С. Алексіевіч – гэта плоць ад плоці не толькі агульнасавецкай або расійскай, але і менавіта беларускай літаратурнай традыцыі ў яе самых высокіх (хочацца сказаць – быкаўска-адамовічаўскіх) дасягненнях, з самым нізкім парогам для іншакультурнага ўспрыняцця⁴. Пазней гэты наратыў засвоілі ўкраінцы – пра што сведчыць народная кніга-мемарыял “33-ці. Голад”; пачалі за-свойваць расіяне – у кнігах пра вайну ў Чачні, пра што падрабязна пісаў Л. Анінскі⁵.

Аднак не ўласна жанр non-fiction сам па сабе гарантуе з’яўленне сусветнага бестселера. Такім гарантам, як і спрадвеку, застаецца перш за ўсё індывідуальна-аўтарскі крэатыўны патэнцыял, рэалізаваная ў тэксе аўтарская мастацкая канцэпцыя ды інтэнцыя⁶, што якраз і вылучыла ў свой час у сусветным кантэксце і “Я з вогненнай вёскі...”, і “Чарнобыльскую малітву”, і, у 2013 г., “Час сэканд-хэнд”.

Яшчэ раз падкрэслію агульнавядомае: савецкая літаратура не была безнацыянальнай, як гэта ад яе патрабавалася і вымагалася. Маргіналізацыя і паняцця, і тэрміна “нацыянальнае” на карысць “інтэрнацыянальнага” нават у савецкія часы далёка не ўсіх літаратуразнаўцаў уводзіла ў зман.

Гэтаксама і сучасная посткаланіяльная тэрміналогія з апеляцый да “безнацыянальнага”, “наднацыянальнага” і падобнага, па-моднаму перанесеная на глебу, гэтак “дарэчы” падрыхтаваную савецкай рэдукцыяй нацыянальнага, аніяк не адмяняе патрэбы ў нацыянальнай ідэн-

⁴ В. Ю. Гарноўская, *Мастацкія формы беларускай літаратуры ў асэнсаванні чарнобыльскай тэмы*, “Беларускае літаратуразнаўства” 2007, Вып. 5, с. 48–54.

⁵ Л. Аннинский, *Мир, война, человек в русской прозе 90-х годов*, [в:] *Польско-российский литературный семинар: Варшава-Хлевиска, 13–16 марта 2002 г.*, Warszawa 2002, с. 51.

⁶ В. Ю. Гарноўская, *Гуманістычная ідэя і яе рэалізацыя ў кнізе С. Алексіевіч “У вайны не жаночае аблічча” (выданні 1983 і 2004 гг.)*, “Беларускае літаратуразнаўства” 2008, Вып. 6, с. 16–20.

тыфікацыі сучасных гетэрагенных (або, як яшчэ кажучь, кроскультурных, полікультурных) з'яў. Наадварот, такая патрэба якраз усё больш абстрааецца. Прывяду некалькі прыкладаў на гэтую тэму.

Маючы на ўвазе багацце самых розных генаў у радаводах беларускіх пісьменнікаў (у той жа Святланы Алексіевіч, напрыклад, бацька – беларус, а маці – украінка), згадаю Пушкіна. Як вядома, уздыму нацыянальнай рускай літаратуры аніяк не перашкодзілі заморскія нос, валасы і колер скуры паэта, экзатычнасць яго радні, а таксама тое, наколькі аддаленай ад рускай аказалася тая культурная глеба Еўропы, што легла – адным са складнікаў – у аснову яго творчасці. Важнейшым аказалася іншае. А іменна тое, што да Пушкіна вяршыннымі дасягненнямі рускай культуры былі лексікон і ўзровень мастацкага мыслення Дзяржавіна. А калі патрыётам Расіі зрабіўся Пушкін, Расія займела **вяршыні** развіцця рускай мовы, літаратуры, і, што найважней, **нацыянальнай ідэі** – а значыць, вяршыні ўсёй найперш рускай, а разам з ёю і сусветнай культуры. Такім жа класікам для Польшчы з'яўляецца Адам Міцкевіч (нягледзячы на тое, што нарадзіўся на Наваградчыне і моцна звязаны з беларускай глебай). Для Беларусі ж – нацыятворцам з'яўляецца менавіта Янка Купала, нягледзячы на ўсе свае глыбокія сувязі з культурай польскай і з тым, што пачынаў і пісаць, і друкавацца па-польску. (Мушу заўважыць, аднак, што сёння многія беларускія даследчыкі ўпарта называюць Міцкевіча менавіта ўласна беларускім паэтам. Затое Янку Купалу нястомна трэціруюць, ахвотна даючы трыбуну Радыё Свабода для абзывання Купалы, змуштраванага рэпрэсіямі 1930-х гадоў, Каянам Лупакам, – і за гэтую ж знявагу прысуджаецца літаратурная прэмія імя Ежы Гедройца за 2012 г.)

Такім чынам, першаступенную важнасць мае менавіта нацыянальна-дзяржаўная ідэя, якая натхняе і вызначае творцу. Гэтая ісціна добра ілюструецца таксама размаітасцю ацэнак плёну Васіля Быкава. Заўважым: калі б Васіль Быкаў у сваёй творчасці не рэалізаваў беларускую нацыянальную ідэю не проста імпліцытна, але нават і маніфестацыйна, калі б ён не засяродзіўся на праблемах не толькі савецкай, а больш шырокай гістарычнай эпохі ў лёсе беларуса, то і па сённяшні дзень, нягледзячы на выразна беларускую быкаўскую ментальнасць, не састарэлі б – у вачах паслясавецкага абывацеля – тыя расійскія падручнікі па літаратуры XX і XXI стст., у якіх проза Быкава вывучаецца як плён не толькі савецкай, але якраз рускай літаратуры. Высноўвалася ж тая расійскасць Быкава на выключна фармальных падставах. А іменна: на тым, што Быкаў – білінгв. Многія свае творы сам перакладаў – “перапісваў” па-руску. (Маўляў, не важна, што ніколі не лічыў

сябе знаўцам рускай мовы, любіў цытаваць словы Буніна пра немагчымасць ведаць чужую мову гэтаксама як родную, што спецыяльна выказваўся пра вымушанасць самаперакладаў і не лічыў іх менавіта першатворчасцю.) Рускамоўныя варыянты быкаўскіх тэкстаў маглі нават першымі з'явіцца ў друку. (Спачатку – у А. Т. Твардоўскага ў “Новым міры”, і толькі пазней – у беларускіх часопісах ды выдавецтвах.) Праблематыка ж шасцідзсятнікаў, ідэі знакамітай савецкай лейтэнанцкай прозы таксама распрацоўваліся ў рэчышчы найперш рускай культуры. Нават рэцэпцыя экзістэнцыйных ідэй, захапленне Сартрам і Камю, а таксама набыткамі “страчанага пакалення”, Рэмарка і Хемінгуэя, адбываліся ў Быкава праз пасрэдніцтва той жа агульнасаюзнай рускамоўнай прасторы з яе “Иностранной литературой”, “Вопросами литературы”, “Литературным обозрением”, інш.

Дык паводле падобнай логікі застаецца толькі фармальнае выставіць паперадзе сутнаскага, і вось ужо творчасць Быкава (стваральніка новага ўзроўню беларускай нацыянальнай свядомасці і беларускамоўнага мастацкага мыслення ў XX і XXI стагоддзях) разглядаюць выключна як аналаг прозе Валянціна Распуціна. І хто, акрамя беларусаў, і яшчэ акрамя знаўцаў рэальнай быкаўскай біяграфіі ды найперш рэальных быкаўскіх тэкстаў, заўважыць тут скасаванне цэлай сям'я-сферы са сваімі вертыкальнымі кантэкстамі, звязанай з прэзентацыяй беларускай нацыі ў творчасці Быкава, і значыць – яўнае заніжэнне маштабаў гэтага мастака ў сучаснай еўрапейскай і сусветнай культурнай прасторы?

Такім чынам тое, што Быкаў па ўсёй сутнасці сваёй (па крыві, мове, тэмпераменце, па заяўленай грамадзянскай пазіцыі і публічна сцверджанай нацыянальнай ідэйнасці) найбеларускі пісьменнік – гэта абсалютна відавочна. Аднак трохі дэмагогіі, трохі сафістыкі – і калі ласка, усё магчыма.

З другога боку, у апошнія дзесяцігоддзі ў школах Беларусі ў курс менавіта беларускай літаратуры ўключылі творчасць шэрагу тых сучасных рускамоўных пісьменнікаў, якія ні сном, ні духам не мелі на ўвазе аніякіх беларускіх ідэй, а з беларускага маюць хіба што прапіску (рэгістрацыю). Я ні ў якім разе не хачу прынізіць вартасці твораў, напрыклад, выдатнай пісьменніцы Алёны Паповай. Я проста не магу не бачыць іх прыныповага адрознення – па культурных інтэнцыях (прадстаўніцы рускай і рускамоўнай літаратуры Беларусі) – ад твораў, скажам, таго ж Алёся Адамовіча (класіка беларускай літаратуры, які шмат пісаў па-руску). Дык чаго ж нам дзівіцца, што ў свядомасці звычайнага школьніка, ды і школьнага настаўніка, паступова сці-

раецца прынцыповая розніца – у плане культурна-нацыянальнай ідэнтыфікацыі – паміж паэзіяй Рыгора Барадуліна і Анатоля Аўруціна...

Складанасці з адэкватнай атрыбуцыяй беларускай традыцыі вельмі прыкметныя не толькі ў гарачай сучаснасці, але таксама і ў літаратуры старажытнай. Рэч у тым, што менавіта на Беларусі цягам стагоддзяў асабліва прэзентатыўна развівалася культура і літаратура гетэрагенная, шматмоўная⁷.

І калі ў 1991 г. пачаўся новы віток інтэнсіўнага развіцця сённяшняй беларускай дзяржаўнасці, то гэта, канешне, яшчэ не азначала календарнага надыходу нацыянальнай ідыліі ў быцці беларусаў. Аднак абноўлены дзяржаўны статус краіны, Рэспублікі Беларусь, моцна паспрыяў вылучэнню новых ідэй для самасцвярджэння беларушчыны. Адной з такіх ідэй была актуалізацыя нашай каштоўнай – старажытнай – **гетэрагеннай** (разнароднай па паходжанні і складніках) літаратурнай спадчыны.

З гэтай ідэяй беларускае літаратуразнаўства сапраўды рушыла наперад. Але неафіты, якія падхопліваюць і пераносяць новыя ідэі ва ўласныя кантэксты, вельмі часта іх прафануюць, таму што новае пачынае прапагандавацца настолькі проста лінейна і спрошчана, што жыццядайная навацыя нярэдка ператвараецца ў сваю процілегласць. І вось як гэта адбываецца.

Адной з аксіём у славістыцы з’яўляецца прызнанне таго факту, што літаратура нацыянальнага Адраджэння славян, якім даводзілася бываць і вольнымі, і паднявольнымі, мае выразныя прыкметы дыскрэтнасці (перарывістасці), бо тая няволя перапыняла развіццё не толькі літаратур, але і саміх этнасаў. У выніку ў гісторыі такіх літаратур на пэўных этапах выразна выяўляюцца рысы ўзмацненага камплементарнага ўплыву іншанацыянальных, найперш суседскіх, літаратурных традыцый; а таксама відавочным робіцца змяшэнне метадаў і стыляў, рэдукцыя або ўвогуле адсутнасць асобных вядомых перыядаў эстэтычнай эвалюцыі. Напрыклад, расійскі прафесар-славіст С. В. Нікольскі, поруч з акадэмікам Конрадам і іншымі, маючы на ўвазе пачатак славянскага Адраджэння (XVIII – перш. пал. XIX стст.), адзначаў у балгарскай, чэшскай, польскай, сербскай, харвацкай, славенскай, славацкай, сербалужыцкай літаратурах такую прыкмету, як асабліва

⁷ С. Ковалев, *Поллингвизм как особенность “малых” литератур (на примере развития белорусской литературы в XVI веке)*, [в:] *Белорусская литература как модель развития “малых” (славянских) литератур: Материалы к тематическому блоку на XV съезде славистов (Минск, 20–27.08.2013 г.)*, Минск 2013, с. 91–114.

інтэнсіўнае спалучэнне і рамантыка-асветніцкіх, і рэнесансных, і рэалістычна-аналітычных матываў якраз у вышэйпазначаныя часы⁸. Гэта значыць, што балгарская, напрыклад, літаратура пад час турэцкага панавання безумоўна перапыняла сваё нармальнае, размаітае па этыкетных мастацкіх формах развіццё (звязанае з імёнамі яшчэ Кірылы і Мяфодзія!), якое змагла аднавіць як уласна-эвалюцыйнае толькі пасля вызвалення ад туркаў. Але сляды “зачыстак”, сляды вымушанага *колькаснага спаду і стыльовага звужэння, сінкрэтызму мастацкіх форм* у балгарскай літаратуры засталіся – менавіта *як сведчанне перажытых часоў яе няволі* (што падрабязна даведзена перадусім у працах Г. Д. Гачава⁹). Падобным чынам, з гвалтоўнымі перапынкамі (пасля часоў Скарыны) развівалася і літаратура беларуская, што сцвердзіў (на матэрыяле XIX – пач. XX ст.) адзін з маіх настаўнікаў, акадэмік В. А. Каваленка¹⁰.

Аднак сёння маладзейшыя даследчыкі ўзяліся вельмі патрыятычна і ўсур’ез сцвярджаць, што беларуская літаратура развіваецца без перапынкаў, без катастрафічных спадаў і звужэнняў. Каб абгрунтаваць такую выснову, трэба было прафанаваць важную ідэю яшчэ аднаго майго настаўніка – прафесара, члена-карэспандэнта НАН Беларусі А. А. Лойкі¹¹.

Гэта якраз і была названая вышэй ідэя распрацоўкі гетэрагеннай літаратурнай спадчыны. А. А. Лойка ў сваіх падручніках па літаратуры старажытнай і XIX стагоддзя пачаў акцэнтаваць беларускі (ліцвінскі, як казаў Алег Антонавіч) складнік у пісьменстве Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі. Але, у адрозненне ад А. А. Лойкі, уводзячы ў актыўны ўжытак беларускай навукі самае рознае полікультурнае, гетэрагеннае пісьменства, рашучыя даследчы-

⁸ С. В. Никольский, *Славянские литературы эпохи национального Возрождения*, [в:] *Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX в.в.: Материалы международной конференции ЮНЕСКО*, Москва 1978, с. 201 и далее.

⁹ Г. Д. Гачев, *Ускоренное развитие литературы [На материале болгар. литературы перв. пол. XIX в.]*, Москва 1964.

¹⁰ В. А. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў*, Мінск 1975, с. 32, 33, інш.

¹¹ А. А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: У 2 ч., Падруч. для філал. факульт. ВНУ, 2-е выд., дапрац. і дап.*, Мінск 1989; А. А. Лойка, *Старабеларуская літаратура*, Мінск 2001; А. А. Лойка, *Дрэва жыцця: Кніга аднаго лёсу*, Слонім 2004, с. 169. Гл. аналітычны агляд гэтых кніг і інш. айчынных падручнікаў па старажытнай літаратуры [у:] С. В. Кавалёў, *Сціплае характэро жанра аўтарскага падручніка*, “Беларускае літаратуразнаўства” 2006, Вып. 2, с. 16–18.

кі новай генерацыі пачынаюць маркіраваць яго як адназначна беларускае.

Зразумела, што ў нас, у параўнанні з часамі Алега Антонавіча, з'явіліся новыя, выдатныя магчымасці знаходзіць рэальную протабеларускую прысутнасць у тых жа самых мастацкіх суплётах “Слова пра паход Ігаравы”, лацінамоўнай і польскамоўнай літаратуры часоў ВКЛ, у кітабах, у спадчыне Рэчы Паспалітай, Расійскай Імперыі, іншых краін свету. **І гэта выдатна, жыццядайна, неабходна, перспектыўна.** Дык як тут, здавалася б, можна сапсаваць свята, калі трэба толькі радавацца актуалізацыі і спасціжэнню родных нам артэфактаў, якія то назапашваліся, то гвалтоўна раскідаліся ў вялізных абсягах... аж да таго часу, пакуль не ўзнік нарэшце прынцыповы якасны зрух – нацыянальная ідэя, з якой і паўстала беларуская нацыянальная літаратура, а таксама нацыя і дзяржава?

Аказалася – можна, бо гетэрагеннасць абсалютызуецца. Гэты плён паступовага сталення этнасу або, наадварот, рэгрэсій, дыскрэтнасці ў яго развіцці, падаецца якраз як вынік нашай эвалюцыі, як максімум, найвышэйшая каштоўнасць і ледзь не генетычная рыса нібыта непараўна безнацыянальнай – спрадвекі і да скону гетэрагеннай! – беларускай культуры.

Логіка “наватараў” прыкладна такая. Маўляў, беларускі этнас нікуды з часоў Полацкага княства не выпарыўся. Няхай сабе мяняліся дзяржаўныя межы і ўлады, дзяржаўныя мовы і ідэі (рабіліся найперш польскімі ды расійскімі). Але ж ва ўсе часы тутэйшы (няхай сабе асіміляваны) народ жыў і тварыў: з сентыментам да сваіх локусаў. Сёння ж нам варта толькі прасачыць за ўсімі адгалінаваннямі айчынных радаводных дрэваў – і тым самым адновіцца не менш як непарыўная, поўная ўсіх прыўкрасных стыляў і формаў (няхай сабе не толькі іншамоўных, але выразна іншанацыянальных па сацыяльных і эстэтычных ідэях), менавіта ўласна беларуская культурная і літаратурная традыцыя... А што да беларускай нацыянальнай ідэі, якая ў любой дзяржаве такі ёсць, то ці ж не прыемна яе **цалкам** атаясаміць з дзяржаўным мысленнем Радзівілаў! (гэта, так бы мовіць, – паводле Заходняга вучонага з Купалавых “Тутэйшых”; але, відавочна, магчымы варыянт і ад вучонага Ўсходняга, бо беларускі складнік можна адшукаць, а затым аналагічна ўзбуйніць, абсалютызаваць у радаводзе многіх расійскіх саноўнікаў і ўладароў, з Іванам Грозным уключна).

І калі ў нашых суседзяў у некаторых падобных “гіперпатрыятычных” пісаннях усё гетэрагеннае ўжо даўно маркіруецца як сваё (адназначна літоўскае, украінскае, польскае – з той толькі “маленькай”

розніцай, што там ніхто не сумняваецца ў рэальнасці сваіх нацый і дзяржаў), то чаму ж у нас гэта не кансалідуе насельніцтва?

Пісаў жа Уладзімір Караткевіч: *Дзе мой край? Там, дзе людзі ніколі не будуць рабамі, / Што за поліўку носяць ярмо ў безнадзейнай турме, / Дзе асілка-хлалцы маладымі ўрастаюць дубамі, / А мужчыны – як скалы – ударыш, і зломіцца меч. // «...» Там звіняць нейміручыя песні на поўныя грудзі, / Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок...*¹² І тут няважная літаральная адпаведнасць рэальнасці; няважна, што ў краі ёсць рабы і мова не гучыць на поўныя грудзі. Тут важна, што ёсць сам Караткевіч, і што гарачая караткевічаўская рамантызацыя, міфалагізацыя рэчаіснасці натхняе беларусаў, асабліва юных, любіць сваю Айчыну так, як ён любіў. Якраз не рэальная, а мастацкая праўда Караткевіча дапамагае рэабілітоўваць гэтак доўга замбіраваны і траўмаваны беларускі нацыянальны менталітэт. Важна, што яна дапамагае “звычайнаму”, далёкаму ад спецыяльных інтэлектуальных штудый земляку натуральна пазбаўляцца комплексу нацыянальнай непаўнаважнасці. За гэта мы справядліва шануем Караткевіча як свайго класіка, як нацыятворцу. Дык чаму вучонаму не рабіць тое ж, што мастаку?

І вучоныя пачалі гэтак рабіць. Маўляў, патрыятызму замнога не бывае – асабліва для беларуса, у беларускай сітуацыі...

Такім чынам караткевічаўскі дыскурс пачаў распаўсюджвацца са сферы мастацкай у навуковую. Літаратуразнаўства пачало працаваць як прыгожае пісьменства: не столькі дзеля ісціны, колькі дзеля пафаснага і, здавалася б, патрыятычнага самасцвярджэння. Наша размаітае гісторыка-культурнае мінулае пачало падавацца менавіта не адэкватна, а рамантызавана, міфалагізавана – і ўжо комплексам нацыянальнай непаўнаважнасці пачала называцца элементарная навуковая этыка, якая патрабуе як мага больш дэталёвага асэнсавання аб'екта вывучэння: незалежна ад таго, будуць ці не будуць тыя дэталі сімпатычнымі даследчыку і наколькі выніковая мадэль рэчаіснасці будзе адпавядаць кан'юнктуры (няхай сабе і патрыятычнай).

У гэтым папулісцкім дыскурсе нашага “новага” літаратуразнаўства зрабілася недастатковым казаць пра беларускае, протабеларускае ў Гедымінавічаў і Ягелонаў, Яна Вісліцкага, Уршулі Радзівіл, Саламеі Пільштыновай і Адама Міцкевіча, многіх творцаў з непараўнальна сціплейшымі імёнамі. Менавіта недастатковым. А зрабілася добрым

¹² У. Караткевіч, *Беларуская песня*, [у:] *Святло слова*, Мінск 2002, с. 9.

тонам абавязкова казаць пра ўсіх наўпрост: беларускія. Дапушчальны сінонім з канатацыйяй тоеснасці – айчынныя. Паўтаруся: калі падобныя безагаворачныя сцверджанні варта называць літаратуразнаўствам, то – канешне папулісцкім.

Зрэшты, ад таго, што ў наш час расхістання і скасавання, прынцыповай дэвальвацыі ўсякіх ідэнтычнасцей нехта назаве Яна Вісліцкага або Фёдара Дастаеўскага толькі беларускімі творцамі, ці Сімяона Полацкага – толькі рускім, Аляксандра Пушкіна – толькі афрыканскім, – ад гэтага табель аб рангах акадэмічнай гісторыі славянскіх літаратур многа не зварухнецца.

Прыкрасць выклікае іншае. А іменна тое, што з падобнага прыўлашчвання беларускія даследчыкі, канешне, робяць наступны лагічны крок: робяць высновы пра *непарыўнае* – нармальнае! – развіццё беларускай літаратуры са старажытнасці да нашых дзён¹³.

Так і атрымліваецца ідылічная карцінка: раз няма ніякай дыскрэтнасці, то няма і ніякай паланізацыі, русіфікацыі; толькі мірная, самадастатковая пераемнасць пакаленняў, жанрава-стылёвых форм. Часы бездзяржаўнага існавання малююцца ледзь не ідэальнымі для развіцця беларушчыны: найперш не асіміляцыя і генацыд пасля зваяванняў, а культурная пратэкцыя. Не руйнаванне – у пэўныя перыяды – традыцый беларускага пісьменства, запачаткаваных яшчэ Скарынам, а іх найлепшы, пастаянны, раскошны працяг у багатым полікультурным дыскурсе. Вось жа беларуская нацыянальная культура квітнее, а мы гэтага чамусьці не заўважаем!

Канешне, у філасофскім сэнсе, у грандыёзных маштабах – дык развіццё ўсяго на свеце бадай бесперапыннае. Аднак, калі так размахнуцца, то не менш лагічна і спадчыну індаеўрапейскую назваць беларускай, тоеснай беларускаму...

У гэтых варунках даводзіцца згадваць элементарнае: якасныя змены ў літаратурным працэсе, яго падзел на важнейшыя этапы ў навуцы немагчыма ігнараваць; гетэрагеннае не тоеснае свядома беларускаму, беларусамі на Беларусі і па-беларуску напісанаму.

Я не бачу патрэбы маляваць ідылію бесперапыннага развіцця такой літаратурнай традыцыі, з якой максімальна, экстрэмальна элімінуецца ўсякая розніца паміж першым (гетэрагенным) і другім (свядома беларускім). Хіба што заўтра прычакаем, што другое ізноў цалкам

¹³ Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая, *Лацінамоўны ліра-эпас у полілінгвістычнай літаратуры Беларусі XVI – першай паловы XVII ст.: традыцыя, гісторыка-эстэтычная эвалюцыя: аўтарэф. ... дыс. докт. філал. навук*, Мінск 2012, с. 5, 27, 31–32.

знікне. Вось тады і настане поўны трыумф канцэпцыі непарыўнага літаратурнага развіцця...

Варта яшчэ раз вярнуцца да акадэміка В. А. Каваленкі, які вельмі падрабязна і яскрава патлумачыў, што беларускія эліты пасля перыядаў дэнацыяналізацыі мусілі не вяртацца да мінулых уласных традыцый, а пакідаць іх. Мусілі ўсё пачынаць нібы спачатку – і само кнігадрукаванне, і літаратурны працэс, і ўласна мастацкія дыскурсы. Прынцыповы алгарытм развіцця беларускай літаратуры мае на ўвазе адмаўленне ад няхай сабе ўласных, сваіх ідэй, але састарэлых па эстэтыцы; адмаўленне ад тых сваіх традыцый, што **перарываліся-перайначваліся іншакультурнай асіміляцыяй** у часы, калі нашыя землі і насельніцтва знаходзіліся ў тытульна, ідэалагічна небеларускіх дзяржавах. Адмаўляцца – на карысць больш новых, сучасных новым аўтарам іншакультурных ідэй, якія шторааз айчыннымі творцамі прыўлашчваюцца – і развіваюцца ўжо як нацыянальныя.

Напрыклад, калі б Янка Купала сапраўды ў сваім ліра-эпасе, у паэмах “Курган”, “Магіла льва”, “Адвечная песня”, “Сон на кургане” і іншых “патрыятычна” арыентаваўся на лацінамоўны або польскамоўны класіцызм часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, а затым – на “Энеіду на выварат” і “Тараса на Парнасе”¹⁴, то з такога шанавання традыцый, з такога “патрыятычнага” засваення класіцызму і нараджалася б адно кволае эпігонства. Рух наперад беларускай літаратуры, якая не мела магчымасці своечасова развіць класіцызм у суплёце з ідэяй нацыянальна-беларускай дзяржаўнасці, быў звязаны ўжо з наступнай парадыгмай – з рамантызмам. Гэты жыццядайны для беларускай нацыянальнай літаратуры рамантызм еўрапейскага кшталту паўстаў у творчасці менавіта Янкі Купалы. Як і купалаўскі пэўна-беларускі неарамантызм, і сімвалізм, ён паўстаў з Купалавай арыентацыі на польскі мадэрнізм, нарвежскую новую драму, расійскі сімвалізм – і толькі перадаваў сучасныя ідэі, як эстэтычныя, так і сацыяльныя (перадусім – глабальная агульнаеўрапейская ідэя нацыянальнага адраджэння) **на ўласнай міфапэтычнай беларускай глебе** ізноў адрадзілі і ўзнялі нашу нацыю і нашу культуру.

¹⁴ Рэцэптыўна-эстэтычны падыход да разумення літаратурнага працэсу дазваляе рабіць нават больш аддаленыя супастаўленні і бачыць сляды ўплыву даўняй ліра-эпічнай традыцыі ў творчасці класікаў новай беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа. У такім выпадку мы можам гаварыць пра шматузроўневыя кантактныя сувязі, што сведчыць пра цэласнасць літаратурнай традыцыі (Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая, *Лацінамоўны ліра-эпас у полілінгвістычнай літаратуры Беларусі XVI – першай паловы XVII ст.*, с. 27).

Такім чынам, актуалізацыя беларускай традыцыі ў сусветным кантэксце патрабуе абавязковай кампетэнтнасці даследчыка ў пытаннях нацыянальна-культурнай ідэнтыфікацыі літаратурных з’яў. Набыццё такой кампетэнтнасці ўскладнена тым фактам, што беларуская культура працягла часы развівалася як гетэрагенная. Вызначальным крытэрыем для ідэнтыфікацыі протанацыянальных, гетэрагенных і нацыянальна-пэўных мастацкіх феноменаў з’яўляецца наяўнасць той нацыянальна-дзяржаўнай ідэі, якая натхняе і вызначае творцу-мастака.

STRESZCZENIE

PROBLEM AKTUALIZACJI BIAŁORUSKIEJ TRADYCJI W KONTEKŚCIE LITERATURY ŚWIATOWEJ

Aktualizacja białoruskiej tradycji w kontekście literatury światowej wymaga kompetencji badacza dotyczących narodowo-kulturowej identyfikacji zjawisk literackich. Uzyskanie takich kompetencji jest zadaniem złożonym ze względu na fakt, że rozwój kultury białoruskiej przez długi czas miał charakter heterogeniczny. Decydującym kryterium w identyfikacji protonarodowych, heterogenicznych i narodowych zjawisk artystycznych jest obecność idei narodowo-państwowej, która staje się natchnieniem dla twórcy-artysty.

Słowa kluczowe: białoruska tradycja literacka, idea narodowa, literatura “magnetofonowa”, identyfikacja kulturowo-narodowa, heterogeniczna spuścizna literacka, dyskretność, asymilacja, etyka naukowa, idea narodowa–państwa.

SUMMARY

THE PROBLEM OF UPDATING OF THE BELARUSIAN TRADITION IN THE WORLD LITERATURE CONTEXT

Updating of the Belarusian tradition in the world literature context requires researcher’s competence in the field of national and cultural identification of literary phenomena. The acquisition of this competence is a complicated task considering the fact that the development of Belarusian culture has had heterogeneous character for a long time. The decisive criterion for the identification of national, heterogeneous and nation specific artistic phenomena is the existence of the nation-state idea that inspires and defines the creator.

Key words: Belarusian literary tradition, national idea, “recorded” literature, cultural-national identification, heterogeneous literary heritage, discreetness, assimilation, scientific ethics.